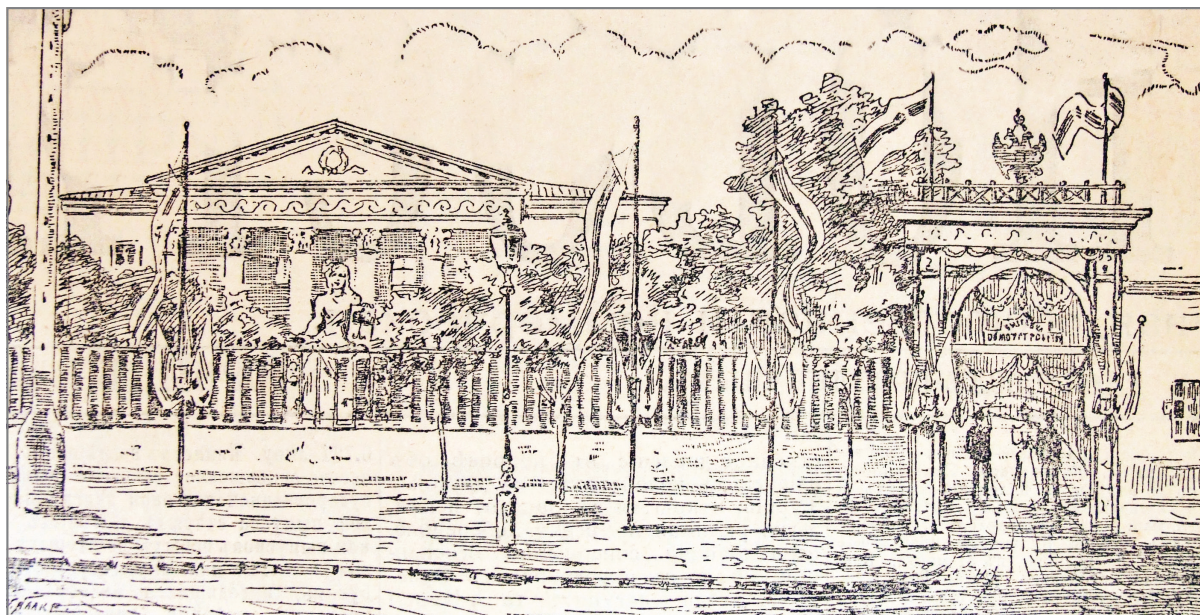

В. А. КУДЛАЧ

МОНУМЕНТАЛЬНА СКУЛЬПТУРА ЕДУАРДСА, 1895—1907

Важливе місце у творчості відомого одеського скульптора Б. В. Едуардса (1860—1924) займала монументальна скульптура, яка забезпечувала його майстерню престижними на той час замовленнями.

Примітною була його участь у виставці домооблаштування в Одесі в 1895 році. Експозиція Б. В. Едуардса в основній будівлі складалася з «его собственных художественных произведений и образцов работ его бронзово-литейного завода по моделям разных художников». Крім того, на терасі були виставлені моделі бронзових скульптурних прикрас для будівлі нового військово-морського музею у вигляді носа і корми флагманського корабля «Імператриця Марія» й арматур, які зображали нагороди та атрибути військових обладунків¹. Окреме місце серед робіт Б. В. Едуардса на виставці займала *«во дворе, прямо против входа в главное здание, больших размеров женская фигура на высоком пьедестале, изображающая технику, держащая левой рукой герб г. Одессы, а в правой лавровый венок; под фигурой на пьедестале девиз технического общества: "Мера, вес, число"»*².

Б. В. Едуардс. Скульптура «Техніка» на виставці домооблаштування в Одесі. 1895

Потрібно окремо відзначити участь Б. В. Едуардса в оформленні таких знакових для міста будівель, як Нова біржа (нині філармонія) та дохідний будинок О. П. Руссова на Соборній площі, які зводилися приблизно одночасно³. Для Нової біржі Едуардс виконав бюст архітектора Олександра Бернардацці (1900), який її не тільки будував, але й переробив проект, виконаний австро-чеським архітектором, переможцем конкурсу, членом Одеського відділення Імператорського Російського технічного товариства Вікентієм Прохаскою. Алегоричні бронзові фігури, що прикрашають інтер'єр великого залу (вони розміщені в нішах), виконані, найвірогідніше, в майстерні Едуардса, а зовнішні прикраси вікон зробив Марк Молінарі⁴. У роботах також брав участь Леопольд Менціоне⁵.

У будинку Руссова, у пластиці якого відчувається дух Ренесансу, Борису Едуардсу належить фасадна скульптура. У цих роботах була задіяна також майстерня Івана Паоліні⁶, одного

з відомих скульпторів Одеси. Художнє рішення фасаду будинку розроблене художником-архітектором Валеріаном Шмідтом.

Робота над монументальними творами в умовах, коли на станкову скульптуру попит був відносно невисоким, давала Б. В. Едуардсу засоби для існування⁷. Однак митець не розглядав замовні роботи лише як отримання прибутку. Усі твори у цьому виді мистецтва свідчать про його граничну вимогливість до себе, художній смак і технічну досконалість.

Едуардс не пропускав нагоди взяти участь у черговому конкурсі. Що стосується конкурсу на спорудження пам'ятника Катерині II для Одеси, авторство якого окремі публіцисти намагаються приписати Борису Едуардсу, то він, разом з К. К. Костанді, був членом комісії від Одеського товариства витончених мистецтв. Комісія працювала з початку травня до кінця червня 1892 року, а проекти були виставлені для ознайомлення в колишньому палаці Потоцьких — Наришкіних на Софіївській вулиці (нині — Одеський художній музей). Перевагу було віддано проекту архітектора Юрія Мілетійовича Дмитренка під девізом «Одеса-Порт», а скульптурні роботи були доручені петербурзькому майстру, академіку Михайлу Петровичу Попову.

Спорудження пам'ятника коштом жителів Одеси, відкриття якого відбулося 6 травня 1900 року⁸, було приурочене до сторіччя заснування порту і міста⁹. Ця імпреза докладно описана в «Известиях Одесской городской думы»¹⁰. Згадана скульптурна група вписалася в трикутну за планом площу і постала на місці фонтану, який перенесли до Міського саду.

Ще раніше тут була каплиця св. Катерини, але вона не була добудована і згодом її розібрали. Композиція пам'ятника «Засновникам міста» в Одесі нагадує проект скульптурної групи з вінценосицею в Петербурзі авторства М. Мікешина (1873).

Проект пам'ятника Катерині II в Одесі.
Січень, 1893

Відкриття пам'ятника «Засновникам міста» 6 травня 1900

Едуардса помилково називають автором згаданого монумента, зведення якого має непросту історію. У листі в одну петербурзьку газету у 1910 році скульптор писав: *«Пам'ятник Катерині II в Одесі сооружён по проекту архитектора Дмитренко, получившего 1-ю премию на конкурсе... Что же касается меня, то я был лишь исполнителем технической стороны сооружения, т. е. исполнил гранит и бронзы, а модели были, за исключением двух фигур, исполнены академиком Поповым. Т. ч. мне чужие грехи не приписывайте»*. У зведенні п'єдесталу пам'ятника брав участь відомий майстер з обробки мармуру і граніту, власник магазинів скульптури в Італії та Одесі Леопольд-Джустіно Менціоне¹¹.

Після передчасної смерті Михайла Попова у 1898 році Борис Едуардс завершив пам'ятник, переробивши, як вже було зазначено, за окрему плату невдало вирішені фігури споборників, що згодом стало причиною фінансових непорозумінь між скульптором і вдовою академіка¹¹. Про підвищений інтерес до роботи Едуардса над пам'ятником Катерині II в Одесі, беззаперечний авторитет художника-скульптора свідчить хоча б той факт, що очільник Одеської міської публічної бібліотеки М. Г. Попруженко йшов на певні поступки іменитому майстру і видавав рідкісні документи за межі закладу: *«...скульптору Б. Едуардсу были даны портреты Потемкина, статую которого он изготовлял для памятника императрицы...»*. Подібний прецедент мав місце і раніше, під час підготовки Одеським літературно-артистичним товариством вечора пам'яті В. Белінського, бюст якого виконав з цієї нагоди Едуардс¹².

Архітектурно-скульптурний комплекс на Катерининській площі в Одесі у 1901 році на Паризькій конференції архітекторів був визнаний кращим на той час у Європі. Саме комплекс, а не окремий пам'ятник.

Після лютневої революції 1917 року пам'ятник намагалися знести¹³. Монумент відстояли, але його задрапірували тканиною, а пізніше фанерою¹⁴, і у такому вигляді він простояв до заняття міста австро-угорськими військами. Цікаво, що під час повторного відкриття пам'ятника Борис Едуардс знаходився серед натовпу. З утвердженням в Одесі влади більшовиків у 1920 році пам'ятник був знесений, і його фрагменти помістили в Одеський історико-краєзнавчий музей, де досі у його дворіку зберігається оригінал погруддя цариці (у своїх щоденникових записах Борис Вільямович ніяк не відреагував на факт нищення монумента, що у деяких дослідників його життя викликало здивування¹⁵).

Доречно навести й інші загальновідомі факти: у 1921 році на місці монументу було встановлено поперемінно два варіанти пам'ятників Карлу Марксу (спочатку бюст, згодом фігуру), один з яких виконав колишній підмайстер Едуардса Арнольд Гріншпунг. Згодом на цьому місці був встановлений пам'ятник «Потьомкінцям — нащадки». 2007 року пам'ятник «Засновникам міста» був відновлений (фігура Катерини II є копією, інші — оригіналами).

LA STATUE DE CATHERINE II VOILÉE A ODESSA

N'osant pas abattre le monument, les révolutionnaires l'ont dissimulé —
 Quand un peuple fait une révolution, la foule déchaînée se livre généralement à des actes de sauvagerie. A quelques exceptions près, les Russes n'ont pas commis beaucoup de ces excès. Voici un curieux exemple d'une modération qu'ils auraient bien dû étendre à toutes leurs manifestations. Au début de la révolution, la statue de la grande Catherine, élevée à Odessa, eut la tête voilée, puis à mesure que les événements se succédaient, le "camouflage" s'est complété. Voici la statue actuellement.

Пам'ятник Катерині II під час революційних подій в Одесі. 1917

Свідченням затребуваності скульптора є його участь у спорудженні пам'ятника імператриці в Єкатеринодарі (Краснодар) «на честь 200-ліття кубанського козацтва». Не зайве нагадати, що автор пам'ятника, Михайло Мікешин, який помер у 1896 році, так і не втіливши до кінця свій задум, був серед засновників петербурзької української громади, яка певний час збиралася на квартирі юриста Костянтина Реріха, батька відомого живописця Миколи Реріха. Крім ливарних робіт, Едуардс виконав фігури кобзаря з поводитирем, а також фігури отаманів Головатого, Чепіги і Білого, що утворюють виразну композицію біля підніжжя пам'ятника¹⁶. За задумом Мікешина, прототипом образу кобзаря мав бути Тарас Григорович Шевченко, але оскільки ім'я поета було опальним, Едуардс узагальнив його зображення¹⁷.

Відкриття пам'ятника імператриці відбулося 6 травня 1907 року, в надзвичайно активний для Бориса Едуардса період.

Монумент зі скульптурою Катерини II
в Єкатеринодарі

Кобзар. Фрагмент скульптурної композиції
в Єкатеринодарі

Едуардс також спробував свої сили в літературі, написавши повість «Агнеса» (два машинописних варіанти¹⁸), яка дала стимул до створення скульптури «Діана з собаками»¹⁹.

1907 року був відкритий пам'ятник Суворову в Очакові. Створювати цей монумент він почав у 1903 році²⁰ — гіпсова скульптура «Генералісимус Суворов, поранений картеччю під серце в битві під Кинбурном 1 жовтня 1787 р.» в натуральну величину, тонована під бронзу, була показана у квітні 1904 року на Весняній виставці в Академії мистецтв у Петербурзі²¹, а восени цього року на XV виставці Товариства південноросійських художників в Одесі²². У листопаді 1904 один з варіантів скульптури²³ зайняв місце в експозиції Музею О. В. Суворова, напередодні відкритого в Санкт-Петербурзі²⁴.

Робота зі втілення проекту Мікешина для Єкатеринодара визначила подальшу долю Едуардса — у цей час Борис Вільямович захворів на малярію, що вкоротило йому життя вже під час еміграції на Мальту.

Примітки

- ¹ Виставка домоустройства в Одессе : подробный путеводитель. Одесса : «Славянская» типография Н. Хрисогелос, 1895. С. 56, 57, 64, 65.
- ² Виставка домоустройства // Одесский листок. 1895. 5 (17) июня (№ 143). С. 2.
- ³ Біржа постала у період 1894—1899 рр., а будинок Руссова зводився протягом 1897—1900 років
- ⁴ Молінарі Марк Луїджі (1868—1943), колишній випускник ОРШ, син скульптора, що приїхав із Італії. Крім робіт над Новою біржою брав участь у скульптурно-декоративному оформленні Миського театру, готелю «Брістоль» (нині — «Красний») та ін. Брав участь у конкурсі проєктів зі спорудження пам'ятника Катерині II в Одесі.
- ⁵ Менціоне Леопольд Джеранович (в Одесі з 1872), власник майстерень скульптурних виробів із мармуру. У 1890-х філії його фірми діяли в Одесі, Єлисаветграді і Севастополі; головний заклад знаходився в м. Масса (Італія) на місці каменоломень знаменитого каррарського мармуру. З Менціоне Едуардс також співпрацював під час роботи над пам'ятником Катерині II для Одеси.
- ⁶ Іван Павлович Паоліні (1860-ті — до 1940) — вихованець ОРШ, власник приватної скульптурної майстерні. Брав участь у конкурсі проєктів зі спорудження пам'ятника Катерині II в Одесі. Тісно співпрацював з архітектором Л. М. Черніговим.
- ⁷ З 1890 по 1904 роки Б. В. Едуардс займався також викладацькою діяльністю в гімназіях міста.
- ⁸ Цей рік був знаменний для Б. В. Едуардса: на Всесвітній виставці в Парижі за скульптуру «Христос і грішниця» (в каталозі «Христос») Едуардс був нагороджений срібною медаллю. На виставку він вирушив з групою товаришів 6 червня 1900 року.
- ⁹ Ідея спорудження пам'ятника «основательнице города» була публічно заявлена 13 вересня 1890 року під час спільного засідання Комісії з питання святкування століття м. Одеси і Миської управи (хоча пропозиція його зведення була висловлена М. Мурзакевичем в нарисі «Одесская старина» ще у 1869 році). 14 січня 1893 року проєкт схвалив імператор Олександр III. Однак до дати офіційного відзначення — 22 серпня 1894 року спорудити монумент не вдалося. У цей день була здійснена лише закладка майбутнього пам'ятника.
- ¹⁰ Коврига А. Н. Записки об открытии памятника императрице Екатерине Второй в Одессе 6-го мая 1900 г. // Известия Одесской городской думы. 1900. № 1.
- ¹¹ «Городская управа закончила расчет со вдовой профессора скульптуры А. П. Поповой [тут і далі помилка, вірно — М. П. Попова] по исполнению моделей фигур для памятника Екатерине II. Покойному профессору причиталось еще 5,000 рублей в том случае, если бы им были все заказанные работы. Но так как последние модели были забракованы, то управа уплачивает вдове А. П. Попова вместо 5,000 рублей только 2,100 рублей. Исправление трёх забракованных моделей и изготовление новой модели фигуры Де-Волана поручено местному скульптору г. Эдуардсу за 2,900 рублей» (Одесская жизнь // Одесские новости. 1898. 25 февраля (№ 4238). С. 3).
- ¹² Отчет Одесской городской публичной библиотеки за 1898 г. Одесса, 1899. С. 18.
- ¹³ У памятника Екатерины II // Одесский листок. 1917. 4 апреля (№ 90).
- ¹⁴ 14 квітня 1917 р. в Одесі проходили збори, які мали на меті об'єднання художніх сил міста і «по поводу защиты от предполагающегося разрушения памятников искусства и старины в Одессе». «Явившийся во время прений директор художественного училища А. А. Попов заявил собранию, что советом рабочих и солдатских депутатов постановлено снести памятник Екатерины. Заявление А. А. Попова взволновало собрание... Ввиду того, что празднование 1 мая предполагено устроить 18 апреля и в этот день могут произойти нежелательные эксцессы со стороны толпы, решено было сей час же командировать представителя собрания П. А. Нилуса в сопровождении секретаря Гершенфельда на собрание солдатских депутатов, одновременно проходившее в Гарнизонном собрании, чтобы войти в переговоры с ними об отмене их постановления, т. е. уничтожения памятника Екатерины. Миссия делегированных увенчалась успехом. Совет солдатских депутатов после обмена мнений решил на этот день покрыть памятник брезентами, а после 18 апреля — совместно обсудить о дальнейшей судьбе памятника. [...] Г. Эдуардс, строивший этот памятник, в своей речи, в которой он вполне справедливо отметил полную бездеятельность некоторых местных художественных обществ, подчеркнул, что можно было бы заранее предупредить и не доводить вопрос искусства к таковым грозным постановлениям своевременным объединением, имея уже до сих пор своих делегатов в совете рабочих и солдатских депутатов.

В остальной части речи им было объяснено, что снятие толпой памятника без технического надзора могло бы окончиться катастрофой и человеческими жертвами» (Золотов. Художественная жизнь // Одесский листок. 1917. 16 апреля (№ 101). С. 2. (Одесса).

«Возвращаясь с проводов маршевых рот, группа манифестантов-солдат и матросов с оркестром музыки вчера (11 апреля) к 4 часам пополудни подошла к памятнику Екатерины II. Один из матросов взобрался на верхушку статуи и заменил красную материю, которой статуя была покрыта два дня назад, джутовым мешком... СРД решил обшить памятник Екатерине II досками в связи с частыми случаями уличных скоплений вокруг памятника и выходами отдельных демонстрантов. В настоящее время даже поставлен вопрос о снятии памятника и передаче его на хранение в соответствующее учреждение» (Одесские новости. 1917. 12 апреля (№ 97). С. 6).

Найбільш поміркована частина інтелігенції закликала зберегти пам'ятник Катерині II та інші монументи як культурний спадок минулого, і в нових історичних умовах збагачувати простір творами монументального мистецтва, що відображають дух нової епохи (Штерн С. Берегите произведения искусства // Одесский листок. 1917. 11 апреля (№ 96). С. 1—2).

- ¹⁵ Возрожденная рукопись : разговор с Сергеем, нашедшим рукописи воспоминаний и дневника скульптора Бориса Эдуардса / беседа с С. Мозалевым ; вел А. Маниович // Дерибасовская — Ришельевская. Одесса, 2010. № 41. С. 182.

- ¹⁶ «Благодарить экспертов — директора художественного училища, члена Общества изящных искусств Александра Попова, Амвросия Ждаху и Михаила Комарова за принятое живое участие в освидетельствовании статуй, изготовленных художником Эдуардсом для памятника, о чем и уведомить их». — Лист Володимира Скидана до Михайла Комарова в Єкатеринодар від 2 грудня 1902 р. щодо спорудження пам'ятника Катерині II в Єкатеринодарі скульптором Борисом Едуардсом (ОННБ. Ф. М. Ф. Комарова. Спр. 28/6. Л. 65).

- ¹⁷ Див.: Художник. Москва, 1989. № 3. С. 57—58.

- ¹⁸ Зберігається в особовій справі Б. В. Едуардса в Державному архіві Одеської області (ДАОО. Ф. 154. Оп. 1. Спр. 16).

- ¹⁹ Для цієї скульптури мармур Едуардс привіз із Каррари, Італія.

- ²⁰ Біля підніжжя скульптури попереду на підставці авторський напис: «Б. Эдуардс 1903».

- ²¹ Весенняя выставка в залах Императорской Академии художеств : ил. каталог. СПб. : Т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1904. С. 10; Генералиссимус Суворов, раненный картечью в сражении под Кинбурном 10-го октября 1787 г. // Нива. СПб., 1904. № 18 (1 мая). С. 348, 351.

- ²² Каталог XV выставки картин Товарищества южнорусских художников в г. Одессе. Одесса, 1904. С. 13; И. А. [Антонович И.] Выставка картин // Одесский листок. 1904. 30 сентября (№ 253). С. 3; Чуковский К. Южнорусская выставка картин // Одесские новости. 1904. 1 октября (№ 6436). С. 2.

- ²³ Відомо декілька варіантів (копій) скульптури, які Едуардс вказував у списку своїх робіт.

«Список некоторых работ Б. В. Эдуардса

18) Статуя генералиссимуса Суворова находится в Суворовском музее

19) Такая же копия... в Суворовском кадетском корпусе в Варшаве

20) Такая же в Одесском гор[одском] музее изящ[ных] иск[усств]

22) В прошлом 1907 году установлена...» (ДАОО. Ф. 154. Оп. 1. Спр. 46. Л. 2).

- ²⁴ Суворовский музей в С.-Петербурге // Нива. СПб., 1904. № 48 (27 ноября). С. 963.